

Biblijne i teologiczne podstawy nauki Kościoła katolickiego o małżeństwie

ks. Roman Janiec

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
romjaromja@poczta.onet.pl

W nauczaniu Kościoła katolickiego o małżeństwie dominuje podejście teologiczne i prawne. To pierwsze charakteryzuje się dwoma aspektami: spekulatywnym i praktycznym. Aspekt spekulatywny obejmuje przede wszystkim podstawy biblijno-dogmatyczne i moralne, zaś aspekt praktyczny zawiera w sobie zagadnienia zagrożeń pojmowanego po chrześcijańsku małżeństwa wraz z pastoralną troską Kościoła o rodziny. Podejście prawne to nie tylko kwestia ważności sakramentu małżeństwa, ale także swoiste ujęcie istoty tego związku, które nie może być w żaden sposób zakłócone. Z całej nakreślonej tu dziedziny w niniejszym artykule znajdują się jedynie biblijno-dogmatyczne podstawy nauki Kościoła o małżeństwie.

1. Katolicka nauka o małżeństwie w oparciu o podstawy biblijne

Przed wszystkim należy zauważyć, że Kościół od początku odżegnywał się od prądów myślowych i religijnych pogardzających małżeństwem¹. Według Wincentego Granta do takich prądów należała istniejąca w starożytności gnoza perska, której zwolennicy uważali małżeństwo za zło moralne². Św. Paweł kilkakrotnie zabierał głos w sprawie obrony małżeństwa jako rzeczy godziwej i piętnował zakazy wstępowania w związki małżeńskie, przyrównując te zakazy do zakazów spożywania niektórych pokarmów uznanych w prawie mojżeszowym za nieczyste, a przecież pochodzących od tego, co Bóg stworzył

-
- 1 Pewien wyjątek stanowiła bezżenność dla Królestwa Bożego, która jednak nie oznaczała pogardy małżeństwa – por. G. Łęcicki, *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu oraz doświadczeniu Kościoła*, Sandomierz 2011, s. 63.
 - 2 Por. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, t. 2, Lublin 1974, s. 341.

(por. 1 Tm 4, 2–3). Apostoł Narodów tego typu prądy myślowe określał jako „diabelskie nauki” (1 Tm 4, 1). Tymczasem św. Jan Paweł II stwierdza, że Biblia wyraźnie świadczy o tym, że małżeństwo zostało ustanowione przez Boga w akcie stworzenia³. Boży nakaz zaludniania ziemi i czynienia jej sobie poddaną zawiera błogosławieństwo i w ten sposób staje się wręcz zachętą dla człowieka (por. Rdz 1, 28). Pismo Święte mówi o wielkiej wartości związku małżeńskiego, który w swojej naturze jest ściślejszy niż jakikolwiek inny związek rodzinny. Człowiek opuszcza ojca i matkę i łączy się ze swoją żoną tak ściśle, że stają się oni „jednym ciałem” (Rdz 2, 24). W podobnym duchu brzmi nauka Chrystusa Pana o małżeństwie (por. Mt 19, 3–10).

Jak już to zostało wspomniane, antropologiczną i biblijną podstawą sakramentu małżeństwa jest fakt stworzenia człowieka jako mężczyzny i kobiety⁴. Konstytucja *Gaudium et Spes* stanowi, że Bóg przez to, że jest Stwórcą człowieka, jest zarazem Stwórcą małżeństwa⁵. Opisywana przez Janusza Mariańskiego różnorodność podejścia do małżeństwa w różnych kulturach i opiniach ludzkich⁶ nie przekreśla wpisania małżeństwa, i to tak, jak rozumie je Kościół, w samą naturę kobiety i mężczyzny⁷. Choć nie wszystkie kultury i religie traktują małżeństwo tak samo jak Kościół katolicki, który z woli Bożej wynosi je do rangi sakramentu, to jednak – jak stwierdzają ojcowie soborowi – wszędzie dostrzega się, jeśli nie znaczenie, to przynajmniej zrozumienie dla znaczenia związku małżeńskiego⁸.

Pismo Święte uczy, że człowiek został stworzony z miłości (por. 1 J 4, 8. 16) oraz „na obraz i podobieństwo Boga” (Rdz 1, 27). Z powyższego wynika, że celem aktu stworzenia było dobro człowieka. Stanisław Wielgus zauważa jednak, że współcześnie bardzo trudno o jednoznaczne określenie celu w świadomości człowieka⁹. Tymczasem katechizm uczy, że jeśli małżeństwo wpisane jest w akt stworzenia, to jego celem jest również dobro całego człowieka¹⁰. Ponieważ człowiek – w myśl planu Bożego – ma się rozwijać, mnożyć, czynić

3 Por. Jan Paweł II, adhort. apost. *Familiaris consortio*, 11.

4 Por. A. Sarmiento, *Małżeństwo chrześcijańskie. Podręcznik teologii małżeństwa i rodziny*, tłum. J. Łazarów, Kraków 2002, s. 30.

5 Por. Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 48.

6 Por. J. Mariański, *Między sekularyzacją i ewangelizacją. Wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*, Lublin 2003, s. 224–225.

7 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1603.

8 Por. Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 47.

9 Por. S. Wielgus, *Pedagogia i formacja młodzieży*, „Pedagogika Katolicka” 2007 nr 1, s. 15.

10 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1601; por. *Kodeks prawa kanonicznego*, kan. 1055 § 1.

sobie ziemię poddaną i tworzyć społeczność (Rdz 1, 28), dobro małżeństwa i rodziny jest nieodzownym czynnikiem dobrostanu ludzkości. Św. Jan Paweł II uczy, że na dobro płynące z sakramentu małżeństwa składa się wiele pozytywnych dla istoty ludzkiej elementów. Należy tu wymienić wzajemność, równość, wspólnotę, cielesną łączność, udział w twórczym zamyśle Boga, a nade wszystko miłość. Potrzeba wzajemności wynika z osobowej godności człowieka. Nie może się ona w pełni zrealizować bez obecności i udziału drugiej osoby. Chociaż osobą, na którą otwiera się człowiek w swoich relacjach interpersonalnych, może być sam Bóg¹¹, to jednak, jak zauważa Marian Wolicki, człowiek potrzebuje osoby ludzkiej jako bliższej mu na sposób ontologiczny i bezpośrednio dostępnej¹². Pismo Święte wspomina przecież o „samotności” człowieka umieszczonego w świecie stworzonym, choć jeszcze przed grzechem pierwotnym pozostającego w towarzystwie Boga (por. Rdz 2, 18). Na kolejnym miejscu należy wspomnieć o równości kobiety i mężczyzny, o czym mówi Pismo Święte w opisie stworzenia kobiety „z boku” mężczyzny (Rdz 2, 22–23). Idąc dalej, wspólnota międzyludzka, jaka zapanowała między Adamem a Ewą i powinna panować w każdym innym małżeństwie, polega na wzajemnej pomocy. Pomoc ta staje się według św. Jana Pawła II „reprezentacją” pomocy Bożej gotowej w każdej chwili dla człowieka (por. Ps 121, 2)¹³. Ważnym czynnikiem budującym dobro małżonków jest ich cielesne zjednoczenie. Jest ono tak głębokie, że w tym akcie mężczyzna i kobieta stają się „jednym ciałem” (Rdz 2, 24; por. Mt 19, 6). Z tej przyczyny, jak naucza Kościół, związek cielesny małżonków staje się dla nich najbliższą z możliwych relacji – bliższą i silniejszą niż inne relacje rodzinne, włączając miłość rodzicielską (por. Rdz 2, 24)¹⁴. Człowiek w małżeństwie spełnia też swój twórczy udział w zamyśle Boga. Jest to zamysł zachowania i przysparzania stworzenia oraz porządkowania go na sposób zamierzony przez Stwórcę¹⁵. Do tej działalności przyczynia się małżeństwo spełniające rajski nakaz płodności, mnożenia się, napełniania ziemi i czynienia jej poddaną (Rdz 1, 28)¹⁶.

11 Por. Jan Paweł II, enc. *Redemptor hominis*, 9.

12 Por. M. Wolicki, *Komunikacja interpersonalna w ujęciu psychologicznym*, [w:] *Komunikacja w katechezie*, materiały pod red. J. Zimnego, Sandomierz 2003, s. 74–75.

13 Por. Jan Paweł II, *Laborem exercens*, 4.

14 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1606.

15 Por. D. Kołodziej, *Rodzina chrześcijańska – uczestnictwo w misji Kościoła na podstawie Adhortacji apostołskiej Jana Pawła II Familiaris consortio*, [w:] *Wokół pojęcia świętości. W nawiązaniu do życia i myśli św. Jana Pawła II*, red. nauk. W. Dłubacz, Stalowa Wola 2014, s. 152.

16 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1604.

Najwięcej dobra człowiekowi przysparza miłość. Bóg, który sam „jest miłością” (1 J 4, 8. 16), stworzył człowieka z miłości i powołał go do miłości. Powołanie do miłości jest jednym i tym samym aktem co stworzenie człowieka przez Boga na Jego własne podobieństwo, które – jak zauważa Jan Graubner – „najpełniej wyraża się w osobie Jezusa Chrystusa”¹⁷. Miłość wymaga drugiej osoby, dlatego powołanie do miłości realizuje się w małżeństwie i w rodzinie (por. Ps 128, 1–6). Miłość małżeńska promieniuje w ten sposób na wszystkie pozostałe czynniki ludzkiego dobra, o których była mowa wcześniej. Z tego powodu papież Franciszek w swojej adhortacji *Amoris letitia* uznaje Psalm 128 jako ważny fragment słowa Bożego, stanowiący podstawę do teologicznej nauki o rodzinie¹⁸.

W Piśmie Świętym małżeństwo jest także porównywane do związku Chrystusa z Kościołem (Ef 5, 25. 32) i fakt ten ma według św. Pawła konsekwencje etyczne. Małżonkowie są wezwani do wzajemnej miłości na wzór miłości Chrystusa do Kościoła. Zbawiciel umiłował Kościół do tego stopnia, że samego siebie wydał za Niego (por. Ef 5, 25). W dalszej części tego samego Listu św. Paweł zachęca mężów do miłości żony na sposób przykazania miłości: miłowania bliźniego jak siebie samego. Apostoł wiąże to przykazanie z nauką o mistycznym Ciele Chrystusa, czyli Kościele¹⁹. Jak Chrystus miłuje Kościół – swoje własne Ciało mistyczne – tak samo mężowie powinni miłować żony na sposób miłości „własnego ciała”²⁰. Miłość ta objawia się w trosce o wyżywienie i pielęgnację, a więc ogólnie rozumianą opiekę (por. Ef 5, 29). Nauka św. Pawła o małżeństwie nosi pewne znamię rozumienia patriarchalnego, ale nie zatrzymuje się przecież tylko na poziomie natury ludzkiej, a wręcz określa małżeństwo jako „wielką tajemnicę” (Ef 5, 31–32)²¹.

Teksty Pisma Świętego o małżeństwie leżą u podstaw dogmatycznego nauczania Kościoła o tym sakramencie. Św. Jan Paweł II zauważa, że właśnie z tekstów biblijnych pochodzą zarówno obraz miłości Chrystusa do Kościoła służącej za typ miłości małżeńskiej²², jak i nauczanie o realizacji powołania do świętości w stanie małżeńskim. Już soborowa konstytucja dogmatyczna

17 J. Graubner, *Czy Europa potrzebuje pedagogiki katolickiej*, „Pedagogika Katolicka” 2007 nr 1a, s. 23.

18 Por. Franciszek, adhort. apost. *Amoris letitia*, 8–10.

19 Por. R. Sieroń, *Wychowanie do bycia świętym w świetle eksploracji źródeł biblijnych*, [w:] *Wokół pojęcia świętości w nawiązaniu do życia i myśli św. Jana Pawła II*, dz. cyt., s. 57–58.

20 Por. A. Zwoliński, *Wychowanie do czystości*, „Pedagogika Katolicka” 2009 nr 4, s. 78.

21 W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 350.

22 Por. Jan Paweł II, *Redemptoris missio*, 17–18.

o Kościele *Lumen Gentium* stwierdza, że „małżonkowie chrześcijańscy na mocy sakramentu małżeństwa, przez który wyrażają tajemnicę jedności i płodnej miłości między Chrystusem i Jego Kościołem oraz w niej uczestniczą (Ef 5, 32), wspomagają się wzajemnie we współżyciu małżeńskim oraz rodzeniu i wychowaniu potomstwa dla zdobycia świętości, a tak we właściwym sobie stanie i porządku życia mają własny dar wśród Ludu Bożego (1 Kor 7, 7)”²³.

2. Przymioty małżeństwa w nauce Kościoła

Dobro wynikające z sakramentu małżeństwa jest zarówno naturalne, jak i nadprzyrodzone. Jeśli doszukiwać się w słowie Bożym nauki dotyczącej samej istoty małżeństwa, to należałoby skierować uwagę na naukę o istotnych przymiotach małżeństwa, która zaczyna się już w opisie aktu stworzenia²⁴, oraz o jego skutkach. Jeśli chodzi o skutki sakramentu małżeństwa, Jerzy Kułaczkowski zauważa, że Biblia mówi o jedności i nierozzerwalności, miłości i wierności oraz o płodności²⁵.

Nauka o jedności i nierozzerwalności małżeństwa „dojrzewała” wraz z powstawaniem kolejnych ksiąg Pisma Świętego, ale zawiera się w nim w całości niejako *implicite*. Katechizm mówi w tym miejscu o wzrastaniu świadomości o nierozzerwalnym i monogamicznym małżeństwie „pod pedagogią Prawa”²⁶. Stary Testament zewnętrznie tolerował poligamiczne małżeństwa patriarchów i królów, a nawet niekiedy dużą ilość żon uznawał za oznakę Bożego błogosławieństwa (por. 2 Sm 12, 8). Istnieją jednak świadectwa Pisma Świętego mówiące o prawdziwej miłości między jednym mężczyzną a jedną kobietą. Dzieje się tak w przypadku Manoacha i jego żony – rodziców biblijnego Samsona (1 Sdz 13, 2), Elkany i Anny – rodziców Samuela (por. 1 Sm 1, 5) czy Tobiasza i Sary (por. Tb 8, 4). Dodatkowo Biblia wspomina o sytuacjach, w których poligamiczne małżeństwo stało się przyczyną problemów. Było tak w przypadku związku Abrahama z Hagar (por. Rdz 16, 4nn) lub licznych związków króla Salomona (por. 1 Krl 11, 3). Katechizm wspomina

23 Sobór Watykański II, konst. *Lumen gentium*, 11.

24 Por. H. Szmulewicz, *Stworzenie i odkupienie idą razem*, „Pedagogika katolicka” 2010 nr 6, s. 111.

25 Por. J. Kułaczkowski, *Rozumienie funkcji wychowawczej rodziny*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2005 nr 1, s. 67.

26 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1609; por. S. Sojka, *Życie moralne drogą do mądrości*, [w:] *Formatio catholica w duchu świętego Pawła*, pod red. J. Zimnego, Sandomierz–Stalowa Wola 2008, s. 51.

o „zatwardziałości serca”²⁷ mężczyzny, która w patriarchalnym społeczeństwie Izraela wymuszała legalność rozwodów²⁸. Pomijając fakt rozwodów, Prawo Mojżeszowe dawało wyjątkową jak na tamte czasy obronę kobiety przed samowolą panowania mężczyzn; jest w Prawie mowa o prawach kobiet: żon, matek, wdów i córek (por. Wj 22; Kpł 18; Lb 36 i inne)²⁹.

Pismo Święte zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu wyraźnie podkreśla nierozzerwalność małżeństwa. W Ewangelii św. Mateusza Chrystus odnosi się do rozwodów przewidzianych przez prawo żydowskie (Mt 19, 6). Kiedy faryzeusze pytają o to, czy wolno oddalić żonę z jakiegokolwiek powodu, zakładają niejako możliwość rozwodu. Chodzi im tylko o to, czy przyczyna rozwodu musi być poważna, czy może być błaha. Chrystus zaznacza, że prawo „listu rozwodowego” pochodzi nie od Boga, ale od Mojżesza, i zostało napisane ze względu na zatwardziałość serc (por. Pwt 24), która z kolei – jak zauważa Benedykt XVI – jest postacią „egoistycznego zapatrzenia w siebie”³⁰. Biblia nie przyznaje nieomyślności Mojżeszowi, który sam zresztą umiera niejako w karze Bożej (por. Lb 20, 12–13). Dodatkowo w Księdze Psalmów mówi o „rzeczach nierozważnych” wypowiedzianych przez Mojżesza (por. Ps 106, 35–36). Zawsze jednak winą za jego błędy i nierozważności obarcza zatwardziałość serca i karku narodu wybranego. Chrystus Pan odwołuje się do aktu stworzenia człowieka „jako mężczyzny i niewiasty”, zaznacza, że małżeństwo zaplanowane przez Boga dla pierwszych rodziców było nierozzerwalne: „na początku tak nie było” (por. Rdz 2, 24). Na nierozzerwalność małżeństwa Chrystus Pan przytacza argument antropologiczny, mówiący o naturalnych dla człowieka więzach rodzinnych: „Opuści człowiek [mężczyzna] ojca i matkę i złączy się ze swoją żoną tak ściśle, że będą oboje jednym ciałem” (Mt 19, 5). Jeśli nie da się rozwiązać więzów rodzicielsko-synowskich, które z oczywistych względów są bardzo mocne, to Pan Jezus podkreśla istnienie jeszcze mocniejszego związku, którym jest związek małżeński. Jest on zatem mocniejszy niż związek rodziców z dziećmi³¹. Skutkiem nierozzerwalności małżeństwa ustanowionej przez Boga, który właśnie taką, a nie inną naturę nadał związkowi mężczyzny i kobiety, jest negatywny stosunek Kościoła do rozwodów i ponownych

27 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1610.

28 Por. J. Kułaczkowski, *Idealna kobieta*, Stałowa Wola 2001, s. 42–43.

29 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1610.

30 Benedykt XVI, *Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary*, „Pedagogika Katolicka” 2008 nr 2, s. 18.

31 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1644.

„małżeństw”. Bez względu na istnienie ewentualnych problemów w pożyciu małżeńskim, na które Kościół, jak zauważa Justyna Maciaszek, próbuje znaleźć rozwiązanie³². W oczach Chrystusa Pana związek małżeński może być rozwiązany jedynie przez śmierć. Rozwód nazywany jest w Ewangelii „oddaleniem” (Mk 10, 11), zaś ponowne „małżeństwo” zawarte przez którekolwiek z małżonków w oczach Chrystusa nie istnieje. Surowa ocena moralna ponownych związków skutkuje nazwaniem ich przez Chrystusa Pana „cudzołóstwem” (Mk 10, 12). Według katechizmu Zbawiciel używa tego słowa dlatego, że osoba rzekomo wzięta do siebie niejako „na własność” w powtórnym związku jest w istocie „cudza”³³.

Jedność małżonków na obraz Boży rozszerza się na ich rodzinę. Rodzina chrześcijańska złączona sakramentalnym węzłem małżeństwa jest obrazem komunii Ojca i Syna w Duchu Świętym, dlatego jej działanie w aspekcie prokreacji i wychowania jest odbiciem stwórczej aktywności Trójcy Świętej. Kontynuacją dzieła stwórczego jest dzieło zbawcze Chrystusa Pana. Katechizm naucza, że „w rodzinie realizuje się je przez udział w modlitwie i ofierze Chrystusa, skąd z kolei wypływa powołanie rodziny do Ewangelizacji i misji”³⁴. Chrystus Pan w swojej misji zbawczej nie zamierzał zmieniać porządku natury raz ustalonego przez Boga ani Jego przykazań. W swoim Kazaniu na Górze, mówiąc o małżeństwie, Zbawiciel wyjaśnił odwieczny zamysł Boga. Na tej podstawie Tradycja Kościoła przekazuje przekonanie o tym, że szóste przykazanie Boże nie tylko stoi na straży wierności małżeńskiej, ale obejmuje całą dziedzinę płciowości człowieka³⁵.

Wraz z nauką Biblijną o miłości małżeńskiej i nierozzerwalności sakramentu idzie w parze nauka o płodności w małżeństwie. Chrystus Pan, nauczając Apostołów o ich powołaniu, mówi o opuszczeniu „domu, matki, ojca, braci, sióstr, dzieci i pola” (Mt 19, 29). Pismo Święte w Księdze Rodzaju mówi zaś o opuszczeniu „ojca i matki” (Rdz 2, 24) w celu zawarcia małżeństwa. Jeśli zatem powołanie Apostoła wymaga rezygnacji z małżeństwa, to wolno mniemać, że – jak mówią Dokumenty z Aparecidy – w słowach Chrystusa wspólnota

32 Por. J. Maciaszek, *Wiktymologiczne aspekty przemocy w rodzinie*, [w:] *Zjawisko przemocy we współczesnym świecie. Wybrane aspekty*, pod red. J. Maciaszek, Stalowa Wola 2010, s. 38.

33 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1650.

34 Tamże, 2205.

35 Tamże, 2336; por. A. Nossol, *Miejsce rodziny w Misterium Salutis*, [w:] *Teologia małżeństwa i rodziny*, t. 2, pod red. K. Majdańskiego, Warszawa 1990, s. 30.

rodzinna, dzieci i pole są związane ze skutkami sakramentu małżeństwa³⁶. Słowa te są w istocie paralelne do słów błogosławieństwa skierowanego przez Boga Ojca do pierwszych małżonków Adama i Ewy: „Bądźcie płodni i mnożcie się, abyście napełnili ziemię i uczynili ją sobie poddaną” (Rdz 1, 28). Płodność człowieka i jego otwarcie na drugą osobę jest dowodem troski Boga o swoje dzieło. Troska ta jest widoczna już od początku Księgi Rodzaju, kiedy Bóg mówi o tym, że nie jest dobre osamotnienie człowieka (Rdz 2, 18)³⁷. Nie tylko żona lub mąż, ale cała rodzina, w której przychodzą na świat dzieci, jest wspólnotą, której człowiek potrzebuje do życia i rozwoju. Płodność jest związana z małżeństwem i płciowością. To z aktu zatroskania Boga o samotnego człowieka w Księdze Rodzaju niejako wyprowadzony jest zamysł Boży utworzenia drugiego człowieka. Temat ten podejmuje św. Jan Paweł II w jednej z encyklik. Stworzenie kobiety nie miało być kolejnym stworzeniem, bo wszystkie one były od razu ulepione z gliny. Ten akt twórczy miał być w swojej naturze podobny do „podzielenia” już istniejącego człowieka³⁸. Boży nakaz mnożenia się i czynienia ziemi poddaną uwieńczył dzieło stworzenia. Samotność człowieka była jedynym brakiem dobra w dobrym z natury świecie stworzonym. Jeśli więc dobro było celem stworzenia, to jego spełnieniem jest stworzenie człowieka i jego zróżnicowanie płciowe oraz nakaz płodności, a więc napełniania ziemi i czynienia jej sobie poddaną³⁹. Człowiekowi została przeznaczona działalność niejako „demiurgiczna”, czyli zadanie przetwarzania, ulepszania i dopełniania dzieła stworzenia otrzymanego od Boga. Ta działalność także jest związana z rodziną – pierwszym małżeństwem mężczyzny i kobiety. Wypełnienie nakazu napełniania ziemi jest uzależnione od płodności. Z tego powodu płodność małżeńska rozumiana w ogólności jest warunkiem *sine qua non* dzieła współtworzenia, do którego wezwany jest człowiek. Podsumowując tę część rozważań, warto przytoczyć opinię Karola Wojtyły, który twierdzi, że płciowość człowieka i jego małżeństwo jest dobrem zaliczającym się do naturalnego dobra stworzenia i jest niezbędne do

36 Por. Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów, *Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w Nim życie*, 432–435.

37 Por. M. Pokrywka, *Antropologiczne podstawy moralności małżeństwa i rodziny*, Lublin 2010, s. 112–113, [cyt. za:] J. Goleń, *Motywy zawarcia małżeństwa sakramentalnego. Studium z duszpasterstwa rodzin w świetle badań narzeczonych*, Lublin 2013, s. 35.

38 Por. Jan Paweł II, enc. *Sollicitudo rei socialis*, 29.

39 Por. *Kardynał w sercu Kościoła. Kardynał Raymond Leo Burke w rozmowie z Guillaume'm d'Alençon'em*, Sadnomierz 2015, s. 138–139.

spełnienia jego misji współtworzenia świata nadanej mu przez Boga⁴⁰. Niejako potwierdzeniem tego stanu rzeczy jest błogosławieństwo Boże udzielone pierwszym małżonkom (Rdz 1, 28). Wolno sądzić, że właśnie z tego powodu definicja małżeństwa podana przez kodeks prawa kanonicznego umieszcza płodność i rodzicielstwo na trzecim miejscu po wspólnocie i dobru małżonków w definicji małżeństwa⁴¹.

Zrodzenie i wychowanie potomstwa niegdyś było wymieniane jako pierwszy cel małżeństwa. Choć zawiera się ono w ogólnym dobru małżonków, to jednak nie wolno zapominać, że zdolność do prokreacji jest na tyle istotna, że wykluczona w sposób pozytywny może uczynić samo małżeństwo nieważnym⁴². Z kolei nauka Kościoła o płodności i prokreacji oraz o ochronie życia ludzkiego od momentu poczęcia może się wydawać trudna do zaakceptowania we współczesnym świecie. Nie wolno jednak zapominać o tym, że chrześcijanie w swojej religii rozumieją sens ofiary i powinni patrzeć na swoje życie nie tylko w perspektywie doczesnej, ale i w świetle wieczności. Sobór Watykański II przypomina, że „ochrona życia i zdrowej moralnie rodziny sprzyja zachowaniu życia w ogóle i jest w stanie zapewnić byt społeczności”⁴³.

Prawa natury są odbiciem mądrości Bożej, dlatego ich realizacja prowadzi zawsze do spełnienia jakiegoś dobra. Małżeństwo, jak już stwierdzono wcześniej, wynika z natury, a więc ma swoje naturalne cele. Jak naucza św. Jan Paweł II, człowiek jest istotą jednostkową (osobą) i społeczną, więc małżeństwo przynosi mu dobro w porządku jednostkowym i społecznym⁴⁴. Nauczając o celach małżeństwa, w dogmatyce katolickiej mówi się przede wszystkim o wspólnym dobru, które polega na wzajemnym udoskonaleniu osobowości małżonków oraz ich dopełnieniu. Wzajemne uzupełnienie i udoskonalenie powinno dokonać się w wymiarze biologicznym i duchowym. W tym przypadku zrodzenie i wychowanie dzieci zawiera się również w pierwszym celu, jakim jest dobro małżonków⁴⁵. Sobór Watykański stwierdza, że małżeństwo nie może

40 Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 110–111; por. S. Kowalczyk, *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*, Warszawa 1990, s. 430–431.

41 Por. *Kodeks Prawa kanonicznego*, kan. 1055.

42 Por. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 342.

43 Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 51.

44 Por. Jan Paweł II, enc. *Redemptor hominis*, 14.

45 W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 344; por. M. Wolicki, *Uwarunkowania wolności człowieka w nauczaniu Jana Pawła II*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2011 nr 2, s. 53.

być pojmowane jako służące wyłącznie zrodzeniu potomstwa. Jest tak dlatego, że sama natura związku miłości między mężczyzną a kobietą wymaga, aby miłość ich odpowiednio się wyrażała, rozwijała się i dojrzewała. Co więcej, wymaga tego także dobro potomstwa. W związku z tym Sobór Watykański II stwierdza, że nawet gdy nie ma potomstwa, małżeństwo zachowuje swoją wartość jako połączenie i wspólnota całego życia⁴⁶.

3. Sakramentalność małżeństwa

Angelo Scola, pisząc o miłości w nauczaniu św. Jana Pawła II, przypomina naukę Kościoła o tym, że łaska sakramentu małżeństwa nadająca rangę nadprzyrodzoną naturalnemu związkowi mężczyzny i kobiety domaga się odpowiedzialności, troski o wzajemną wierność i czystość małżonków⁴⁷. Księga Wyjścia, opisując przykazania Boże, wyszczególnia „pożądanie domu bliźniego” (Wj 20, 17), którego przejawem jest „pożądanie żony bliźniego” (Wj 20, 17a). Św. Jan pisał o pożądaniu i określał je w trzech postaciach: pożądlivość oczu, pożądlivość ciała i pycha żywota (1 J 2, 16). Sakrament małżeństwa jest, jak przypomina Kościół, w tym wypadku chroniony dziewiątym przykazaniem Bożym, które zakazuje pożądania cielesnego⁴⁸. W antropologii rozumie się pożądanie jako każdego rodzaju pragnienie. Tymczasem św. Paweł rozumie je bardziej szczegółowo, które to rozumienie można by określić słowami: „bunt ciała wobec ducha” (por. Ga 5, 16. 17. 24; Ef 2, 3)⁴⁹. Pożądanie jest uznawane za skutek grzechu pierworodnego, który wywołuje nieporządek moralny we władzach człowieka, i choć samo w sobie w myśl nauki Kościoła nie jest grzechem, to jednak „skłania człowieka do popełniania grzechów” (por. Rdz 3, 11)⁵⁰. Natura ludzka została przez grzech pierworodny zraniona w swoich pragnieniach. Jak naucza katechizm „stała się podległa śmierci i skłonna do grzechu”⁵¹. W tej sytuacji pomoc Boża płynie dla człowieka

46 Por. Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 50.

47 Por. A. Scola, *Boża tajemnica miłości w nauczaniu Jana Pawła II*, [w:] *Miłować ludzką miłość. Dziedzictwo myśli Jana Pawła II o małżeństwie i rodzinie*, pod red. L. Meliny i S. Grygiela, Warszawa 2010, s. 31.

48 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 2514.

49 Por. O. Myla, *Czystość małżeńska podstawą właściwej relacji*, [w:] *Rodzina miłością wielką (?)*, red. W. Surmiak, Katowice 2014, s. 215–216.

50 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 2515.

51 Tamże, 405.

przez skutki sakramentu małżeństwa. Jeśli zaś o nich mowa, to za Edwardem Ozorowskim wymienić należy przede wszystkim dwa. Są to zaistnienie węzła małżeńskiego oraz łaska sakramentalna⁵². W myśl nauki Kościoła węzeł małżeński jest w swojej naturze wieczysty i wyłączny. Natomiast łaska wzmacnia małżonków i niejako konsekruje ich do obowiązków swojego stanu i godności⁵³.

Istotą węzła małżeńskiego jest zgoda nupturientów. Mocą tej zgody małżonkowie oddają się sobie wzajemnie i przyjmują siebie nawzajem⁵⁴. Zgoda ta jest przypieczętowana przez samego Boga (por. Mk 10, 9). Antropologia chrześcijańska uznaje istnienie nadprzyrodzonej godności człowieka, która nie dopuszcza przedmiotowego traktowania osoby ludzkiej. W związku z tym człowiek ani w całości, ani częściowo nie może być traktowany jako czyjokolwiek własność. Jedynym wyjątkiem jest złożenie przez człowieka daru z siebie. Musi to być jednak dar integralny, a więc obejmujący istotę ludzką w całości. Powinien dokonać się publicznie i zostać poświadczony przez odpowiednich świadków. Na tej podstawie jest on zaakceptowany i przypieczętowany przez Boga. Zgodnie z wolą Bożą z przypieczętowanego i poświadczonego przymierza między mężczyzną i kobietą powstaje trwała instytucja. Jej trwałość w myśl nauki Vaticanum II odnosi się nie tylko do samych małżonków, ale także do reszty społeczeństwa⁵⁵. Przymierze małżonków zostaje włączone w przymierze Boga z ludźmi. Stąd wynika obecny w katechizmie fakt włączenia prawdziwej miłości małżeńskiej w miłość Bożą⁵⁶. Nauka Kościoła jest jednoznaczna w odniesieniu do omawianego tu węzła małżeńskiego. Jest on przede wszystkim ustanowiony przez Boga. W związku z tym raz zawarte i dopełnione małżeństwo osób ochrzczonych nie może być nigdy rozwiązane. Dzieje się tak dlatego, że węzeł wynika z ludzkiego, a więc rozumnego i wolnego aktu zgody małżonków na wspólnotę całego życia i z ludzkiego aktu dopełnienia małżeństwa. Z tej przyczyny małżeństwo jest w myśl nauki Kościoła rzeczywistością nieodwołalną i daje początek

52 Por. E. Ozorowski, *Kościół domowy w Kościele Powszechnym*, [w:] *Teologia małżeństwa i rodziny*, dz. cyt., t. 2, s. 46–47.

53 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1638.

54 Por. M. Wójtowicz, *Uczciwość jako cecha relacji małżeńskiej*, [w:] *Rodzina miłością wielką (?)*, dz. cyt., s. 99.

55 Por. Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 48.

56 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1639.

przymierzu zagwarantowanemu przez wierność i prawdomówność Boga⁵⁷. Wierność jest w nauczaniu Kościoła stałością w dochowywaniu raz danego słowa. Bóg jest wierny we wszystkich swoich słowach, a pierwszą, która tego doświadczyła, jest Bogurodzica Maryja⁵⁸. Ponieważ sakrament małżeństwa wprowadza małżonków w tajemnicę wierności Chrystusa i Jego Kościoła, małżonkowie przez swoją wierność dają świadectwo tej tajemnicy⁵⁹. Kościół, który ma prawo wypowiadać się w odniesieniu do wszystkich zagadnień ludzkich, nie ma prawa wypowiadać się przeciw postanowieniu mądrości Bożej, a właśnie taką rzeczywistością jest małżeństwo⁶⁰. Kościół naucza także, że naturalne przymierze miłości zawarte między mężczyzną i kobietą jest podniesione przez Chrystusa do rangi sakramentu. Sobór Watykański II w konstytucji *Lumen gentium* stwierdza, że małżonkowie chrześcijańscy „we właściwym sobie stanie życia i porządku mają własny dar wśród ludu Bożego”⁶¹. Całość życia ludzkiego znajduje się pod wpływem łaski Chrystusa Pana, która jest dobroczynna. W takim razie w sposób oczywisty wiąże się w nauczaniu Kościoła pewną łaskę Bożą z tak ważną sferą życia ludzkiego, jaką jest małżeństwo⁶². Łaska ta jest w katechizmie łaską „właściwą sakramentowi małżeństwa i jest przeznaczona dla udoskonalenia miłości małżonków i dla umocnienia ich nierozzerwalnej jedności”⁶³. Jak uczy sobór, pomaga ona małżonkom w okazywaniu wzajemnej pomocy, jaka wynika z ich naturalnego związku oraz w przyjmowaniu i wychowaniu potomstwa do świętości⁶⁴. Dobra nadprzyrodzone, a więc przede wszystkim łaska Boża, są wypracowane przez Chrystusa⁶⁵ i udzielane przez Boga wiernym w różnych formach, a jedną z nich są sakramenty. Według Wincentego Granata są one „znakami widzialnymi o charakterze symbolu, przez które Bóg udziela dóbr wyższego rzędu”⁶⁶.

57 Por. J. Burggraf, *Matka Pięknej Miłości*, [w:] *Miłować ludzką miłość. Dziedzictwo myśli Jana Pawła II o małżeństwie i rodzinie*, dz. cyt., s. 267.

58 Jan Paweł II, enc. *Redemptoris Mater*, 27.

59 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 2365.

60 Por. tamże, 1640.

61 Sobór Watykański II, konst. *Lumen Gentium*, 11.

62 Por. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 348.

63 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1641; por. G. Bressan, A. Riva, *Drogi wiodące ku miłości*, [w:] *Małżeństwo chrześcijańskie. Komentarze egzegetyczno-duszpasterskie do czytań biblijnych*, oprac. M. Massini, przeł. S. Gaudyn, Warszawa 1983, s. 39.

64 Por. Sobór Watykański II, konst. *Lumen Gentium*, 41.

65 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1642.

66 W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 348.

Według *Katechizmu Kościoła katolickiego* sakramenty Nowego Przymierza są ustanowione przez Chrystusa Pana i obejmują wszystkie ważne momenty życia chrześcijanina. Ukazują w ten sposób pewne podobieństwo i paralelizm, jaki zachodzi między życiem naturalnym człowieka a jego życiem duchowym, czyli nadprzyrodzonym⁶⁷. Kościół dostrzega w życiu człowieka pewien porządek służący wspólnocie ludzkiej. W związku z tym wyróżnia sakramenty służące komunii, nazywane też darami posłania. Są to sakramenty kapłaństwa i małżeństwa⁶⁸. Te dwa sakramenty są nastawione na zbawienie innych ludzi, a przez służbę innym przyczyniają się do osobistego zbawienia człowieka. Małżeństwo służy więc udzielaniu szczególnego posłania w Kościele i budowaniu ludu Bożego⁶⁹. Chociaż chrzest udziela człowiekowi łaski oczyszczenia ze wszystkich grzechów, to jednak nie usuwa samych pożądlivości. Osoba ochrzczona jest wezwana do tego, żeby wbrew powszechnie panującym opiniom walczyć z pożądlivościami⁷⁰. Można z nimi walczyć przez cnotę i dar czystości, czystość intencji, czystość spojrzenia i modlitwę⁷¹.

Kościół stopniowo uświadamiał sobie sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego. Wincenty Granat, powołując się na słowa Pisma Świętego i Ojców Kościoła, streszcza dogmatyczne podstawy sakramentalności małżeństwa. Przy czym warto zaznaczyć, że ich początek dostrzega on w obecności Chrystusa Pana na godach w Kanie Galilejskiej oraz przyrównywanie miłości małżeńskiej do miłości Chrystusa i Kościoła w pismach św. Pawła⁷². Sobór Watykański II uczy z kolei, że Chrystus Pan w sposób hojny pobłogosławił wielkoduszną, ludzką miłość. Powstała ona z miłości Bożej jak ze źródła i została ustanowiona na obraz Jego miłości do Kościoła. Chrystus wychodzi naprzeciw małżonków z łaską sakramentu, tak jak kiedyś Bóg wyszedł naprzeciw ludzi z łaską swojego przymierza⁷³.

Ponieważ małżeństwa ważne zawartego nie da się oddzielić od sakramentu, Kościół ma prawo ustalać warunki jego ważności. W związku z tym należy przytoczyć naukę Kościoła głoszącą, że materią i formą sakramentu

67 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1210.

68 Por. tamże, 1211; por. Z. Narecki, *Urzeczywistnianie sakramentalnych wymiarów małżeństwa w świetle adhortacji Jana Pawła II Familiaris consortio*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2011 nr 2, s. 37.

69 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1534.

70 Por. T. Styczeń, *Kryzys w teologii moralnej?*, [w:] *Teologia małżeństwa i rodziny*, dz. cyt., t. 2, s. 100, 106.

71 Por. *Katechizm Kościoła katolickiego*, 2551.

72 W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 349.

73 Por. Sobór Watykański II, konst. *Gaudium et Spes*, 48.

małżeństwa jest zgoda nupturientów wyrażona zewnętrznie i przyjęta przez obie strony. Według Granata ta zgoda jest bytem naturalnym, który staje się przyczyną nadrzędną udzielanej ludziom łaski Bożej⁷⁴. Katechizm dodaje, że „małżonkowie chrześcijańscy są utwierdzeni i uświęceni szczególnym sakramentem w obowiązkach i godności swojego stanu”⁷⁵. Katolicka nauka o sakramencie małżeństwa wywodzi się z tego, że antropologia chrześcijańska nie jest zamknięta w ramach doczesności. Ukazuje perspektywę dobra absolutnego, które staje się bliskie poprzez pewne symbole należące do rzeczywistości doczesnej. W związku z tym można sakrament małżeństwa opisać jako ważny kontrakt małżeński, będący z woli Chrystusa skutecznym znakiem.

Podsumowanie

Podsumowując, należy zwrócić uwagę na ciągły rozwój nauki o małżeństwie, które ma bardzo mocne zakorzenienie w Biblii. Orzeczenia soborów, wypowiedzi papieży, rozważania teologiczne na temat małżeństwa zawsze mają swój fundament w Piśmie Świętym. Bardzo ważnym jest również fakt, że małżeństwo sakramentalne zostało przez Chrystusa podniesione do godności sakramentu. Zatem małżonkowie mają wszelkie dane ku temu, aby realizować w swoim życiu, życiu swojej rodziny powołanie, którym zostali obdarzeni.

Abstrakt

Biblijne i teologiczne podstawy nauki Kościoła katolickiego o małżeństwie

Małżeństwo ma swoje bardzo mocne zakorzenienie w Piśmie Świętym zarówno Starego, jak i Nowego Testamentu. Na przestrzeni wieków Tradycja Kościoła wypracowała naukę opartą na Biblii dotyczącą małżeństwa i rodziny. Postanowienia soborów oraz wypowiedzi poszczególnych papieży konkretyzowały to nauczanie. Podkreślić należy również to, że małżeństwo katolickie jest sakramentem, w którym Pan Bóg udziela nowożeńcom szczególnej łaski do realizowania swego powołania. Celem niniejszego artykułu będzie ukazanie biblijnych podstaw małżeństwa oraz jego zakorzenienia w nauce Kościoła.

Słowa kluczowe: Biblia; Kościół katolicki; małżeństwo

74 Por. W. Granat, *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie. Zarys dogmatyki katolickiej*, dz. cyt., t. 2, s. 350.

75 *Katechizm Kościoła katolickiego*, 1534.

Abstract

The Biblical and Theological Foundations of the of the Catholic Church's Teachings Concerning Marriage

Marriage is very deeply rooted in Sacred Scripture, both in the Old and New Testaments. Over the centuries, the Church's tradition has developed a Bible-based doctrine concerning marriage and the family. The provisions of Church councils and the expression of various popes have specified this teaching. It should also be emphasized that Catholic marriage is a sacrament in which God gives the newlyweds a special grace to pursue their vocation. The purpose of this article is to present the biblical foundations of marriage and the sacrament's roots in the teachings of the Church.

Keywords: Bible; Catholic Church; marriage

References

- Benedykt XVI. (2008). Rodzina chrześcijańska wspólnotą wychowania i wiary. *Pedagogika Katolicka*, (2), 14–19.
- Bressan, G., & Riva, A. (1983). Drogi wiodące ku miłości. In M. Adinolfi & M. Masini (Eds.), S. W. Gaudyn (Trans.), *Małżeństwo chrześcijańskie. Komentarze egzegetyczno-duszpasterskie do czytań biblijnych* (pp. 34–42). Warszawa: Pax.
- Burggraf, J. (2010). Matka Pięknej Miłości. In L. Melina, S. Grygiel, J. Skoczylas, K. Halat, & P. Herbich (Eds.), *Milować ludzką miłość: dziedzictwo myśli Jana Pawła II o małżeństwie i rodzinie* (pp. 261–276). Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II. Instytucja kultury m. st. Warszawy.
- Burke, R. L., & Alançon, G. d'. (2016). *Kardynał w sercu Kościoła*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia.
- Catechism of the Catholic Church. (1992, October 11).
- Codex Iuris Canonici. (1983).
- Francis. (2016, April 8). *Amoris letitia*.
- Goleń, J. (2013). *Motywy zawarcia małżeństwa sakramentalnego. Studium z duszpasterstwa rodzin w świetle badań narzeczonych*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Granat, W. (1974). *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie: zarys dogmatyki katolickiej. T. 2*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Graubner, J. (2007). Czy Europa potrzebuje pedagogiki katolickiej. *Pedagogika Katolicka*, (1a), 20–26.
- John Paul II. (1979, March 2). *Redemptor hominis*.
- John Paul II. (1981a, September 14). *Laborem exercens*.
- John Paul II. (1981b, November 22). *Familiaris consortio*.
- John Paul II. (1987a, March 25). *Redemptoris Mater*.
- John Paul II. (1987b, December 30). *Solicitude rei socialis*.
- John Paul II. (1990, December 7). *Redemptoris missio*.
- Kołodziej, D. (2014). Rodzina chrześcijańska – uczestnictwo w misji Kościoła na podstawie Adhortacji apostoelskiej Jana Pawła II *Familiaris consortio*. In W. Dłubacz (Ed.), *Wokół pojęcia świętości. W nawiązaniu do życia i myśli św. Jana Pawła II* (pp. 151–160). Lublin; Stalowa Wola: Katedra Filozofii Boga Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; Fundacja Uniwersytecka.
- Kowalczyk, S. (1990). *Człowiek w myśli współczesnej: filozofia współczesna o człowieku*. Warszawa: Michalineum.
- Kułaczkowski, J. (2001). *Idealna kobieta*. Stalowa Wola.

- Kulaczkowski, J. (2005). Rozumienie funkcji wychowawczej rodziny. *Spółczesność i Rodzina*, (1), 62–69.
- Łęćicki, G. (2011). *Małżeństwo i rodzina w nauczaniu oraz doświadczeniu Kościoła*. Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia.
- Maciaszek, J. (2010). Wiktymologiczne aspekty przemocy w rodzinie. In J. Maciaszek (Ed.), *Zjawisko przemocy we współczesnym świecie. Wybrane aspekty* (pp. 37–52). Stalowa Wola: Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie.
- Mariański, J. (2003). *Między sekularyzacją i ewangelizacją: wartości prorodzinne w świadomości młodzieży szkół średnich*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Myła, O. (2014). Czystość małżeńska podstawą właściwej relacji. In W. Surmiak (Ed.), *Rodzina miłością wielką (?)* (pp. 213–224). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Narecki, Z. (2011). Urzeczywistnianie sakramentalnych wymiarów małżeństwa w świetle adhortacji Jana Pawła II Familiaris consortio. *Spółczesność i Rodzina*, (2), 34–47.
- Nossol, A. (1990). Miejsce rodziny w Mysterium Salutis. In K. Majdański (Ed.), *Teologia małżeństwa i rodziny. T. 2* (pp. 26–40). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Ozorowski, E. (1990). Kościół domowy w Kościele Powszechnym. In K. Majdański (Ed.), *Teologia małżeństwa i rodziny. T. 2* (pp. 41–49). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Pokrywka, M. (2010). *Antropologiczne podstawy moralności małżeństwa i rodziny*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Sarmiento, A. (2002). *Małżeństwo chrześcijańskie: podręcznik teologii małżeństwa i rodziny*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Scola, A. (2010). Boża tajemnica miłości w nauczaniu Jana Pawła II. In L. Melina, S. Grygiel, J. Skoczylas, K. Halat, & P. Herbich (Eds.), *Miłować ludzką miłość: dziedzictwo myśli Jana Pawła II o małżeństwie i rodzinie* (pp. 27–38). Warszawa: Centrum Myśli Jana Pawła II. Instytucja kultury m. st. Warszawy.
- Sieroń, R. (2014). Wychowanie do bycia świętym w świetle eksploracji źródeł biblijnych. In W. Dłubacz (Ed.), *Wokół pojęcia świętości. W nawiązaniu do życia i myśli św. Jana Pawła II* (pp. 43–61). Lublin; Stalowa Wola: Katedra Filozofii Boga Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; Fundacja Uniwersytecka.
- Sojka, J. (2008). Życie moralne drogą do mądrości. In J. Zimny (Ed.), *Formatio catholica w duchu świętego Pawła* (pp. 47–92). Stalowa Wola; Sandomierz: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II Katedra Pedagogiki Katolickiej; Polskie Towarzystwo Teologiczne Oddział w Sandomierzu.
- Styczeń, T. (1990). Kryzys w teologii moralnej? In K. Majdański (Ed.), *Teologia małżeństwa i rodziny. T. 2* (pp. 95–110). Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Szmulewicz, H. (2010). Stworzenie i odkupienie idą razem. *Pedagogika Katolicka*, (6), 109–119.
- Vatican Council II. (1964, November 21). Lumen gentium.
- Vatican Council II. (1965, December 7). Gaudium et Spes.
- Wielgus, S. (2007). Pedagogia i formacja młodzieży. *Pedagogika Katolicka*, (1), 11–22.
- Wojtyła, K. (1969). *Osoba i czyn*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Wolicki, M. (2003). Komunikacja interpersonalna w ujęciu psychologicznym. In J. Zimny (Ed.), *Komunikacja w katechezie* (pp. 71–91). Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne.
- Wolicki, M. (2011). Uwarunkowania wolności człowieka w nauczaniu Jana Pawła II. *Spółczesność i Rodzina*, (2), 52–59.
- Wójtowicz, M. (2014). Uczciwość jako cecha relacji małżeńskiej. In W. Surmiak (Ed.), *Rodzina miłością wielką (?)* (pp. 98–107). Katowice: Księgarnia św. Jacka.
- Zabawa, K., & Łukoszczyk, K. (Eds.). (2014). *Aparecida. V Ogólna Konferencja Episkopatów Ameryki Łacińskiej i Karaibów. Dokument końcowy: Jesteśmy uczniami i misjonarzami Jezusa Chrystusa, aby nasze narody miały w Nim życie*. Gubin: Wydawnictwo Przystanek Jezus.
- Zwoliński, A. (2009). Wychowanie do czystości. *Pedagogika Katolicka*, (4), 74–84.